

ІМАГІНАТИВНІ ЧИННИКИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ

Проблема творчості хоча не є цілком новою, все ж до сьогодні не достатньо дослідженою. Адже й дотепер точаться суперечки про те, в якому контексті розглядати творчу діяльність – у контексті окремих видів діяльності чи в контексті життя людини загалом, що є, власне, творчістю – кінцевий результат чи сам процес творчої діяльності? При вивченні цих питань більшість дослідників вбачають поєднання вказаних точок зору у цілісному і системному понятті творчості, наголошуючи на необхідності оволодіння творчою діяльністю – життєвим інструментарієм людини сьогодення [2], [3], [4], [7], [9], [11], [12]. Навчитись жити – означає опанувати вміння і високу майстерність творчо підходити до власного життя [12, с. 11], приймати нешаблонні рішення, довіряючи власному досвіду [3, с.3], найбільш конструктивно та раціонально шукати вихід із кризових станів [7, с.4], а також цілісно сприймати власне життя [4, с.112]. Разом з тим, напевно, не слід пов'язувати творчу діяльність виключно зі свідомими психічними процесами, адже існує вкрай складна і неоднозначна проблема несвідомого, яка, на думку дослідників, є серцевиною творчості [7, с.2].

Торкаючись проблеми життєвої творчості загалом (життєтворчості), ми розглядаємо:

- 1) імагінативні чинники у контексті самовираження та самотворення людини;
- 2) онтогенетичні закономірності вираженості й ролі уяви у процесі життєтворчості;
- 3) напрями, принципи та цілі психотерапевтичної роботи з уявою.

1. Кожна людина як носій індивідуального, суб'єктивного досвіду прагне (здебільшого на підсвідомому рівні) до розкриття власного автентичного потенціалу. Самореалізація особистості є внутрішнім процесом, який розгортається у взаємодії з довколишнім середовищем (у контакті з ним). Контакт є способом нашого внутрішнього росту, він включає здатність людини зрозуміти своє життя, забезпечити можливість досягнення цілей, прагнень, мрій.

Контакт є також способом, яким середовище пристосовує нас до себе. Ми називаємо це взаємодією або креативним пристосуванням, тому що результатом є асиміляція і зростання, а процес пристосування є взаємним. Пристосування є творчим, якщо воно не наслідує якій-небудь стійкій формулі або схемі. Воно досягається унікально по відношенню до кожної ситуації [2, с.75]. Звідси, творче пристосування є основним чинником життєтворчості, під якою ми розуміємо процес творення власного життя в умовах та у взаємовпливі із зовнішніми обставинами.

Самореалізація, самоактуалізація людини є, власне, процесами життєтворчості і, на думку деяких авторів, сильніше виявляються у вільних від регламентації

спонтанно-творчих формах діяльності [14, с.78].

Феномен життєтворчості трактується в літературних джерелах по-різному. Виходячи з гуманістичних засад щодо ролі творчої діяльності в онтогенезі, автори здебільшого не пов'язують креативність з якістю кінцевого результату [2], [4], [5], [11], [12], [13]. У розвитку особистості найважливіше значення має не стільки прагнення і важливість досягнення певного результату, скільки сам процес експериментування, можливість максимально вільної творчої діяльності, гри образами [14, с.78]; створення суб'єктивного творчого світу зі своїм простором і часом, можливість вийти за межі умовностей і консервативних правил [12, с.11]; абстрагування від зовнішньої форми об'єкта, матеріалу і наділення його особистісним смислом, реалізація в ньому свого смислу [5, с.212]; вираження людиною своєї індивідуальності [4, с.112].

Загалом, творча діяльність є реалізацією суб'єктом творчого потенціалу, який, у свою чергу, реалізується цілісними процесами, в яких найбільшу роль відіграють мисленнєві компоненти [7, с.9] та компоненти уяви [3, с.3].

Існують два протилежні тлумачення співвідношення уяви і мислення: уява не входить у структуру мислення, і уява є складовою частиною мислення. Ця суперечність пояснюється тим, що уява не є тільки чуттєвою формою пізнання, але вона не може бути пояснена лише законами логіки, як це можна зробити з мисленням [8, с.53]. У найбільш широкому значенні уява входить до процесу створення образів (уявлень) [1], [6], [8], [9], [10]. Уява розглядається як творча і конструктивна, вона може в основному визначатися бажанням або значною мірою може бути обмеженою дійсністю, вона може включати в себе плани і проекти майбутнього або являти собою мисленнєве повернення в минуле [1, с.149]. Уяву частіше за все розуміють як таку властивість, яка дозволяє людині діяти в ідеальному плані, не обмежуючись відображенням певної ситуації; передбачати її можливі зміни в часі; перекомпоновувати елементи наявних і збережених пам'яттю вражень тощо [9, с.165].

Компетенцію уяви вбачають у першу чергу у створенні образу, здатного виразити необразний за своєю природою ідейно-емоційний зміст, ціннісне ставлення до світу, а також в передбаченні можливості втілити цей образ. Робота уяви полягає в цілеспрямованому перетворенні вражень, образів світу заради втілення внутрішнього, ціннісного змісту [9, с.166].

Отже, уява – це здатність створювати нові чуттєві або розумові образи. Уява є процесом перетворюючого відображення дійсності. Однак, це не придумування з нічого. Нове створюється тільки з матеріалу зовнішньої дійсності або внутрішнього

світу людини в процесі діяльності.

Виділяють два основні типи уяви: пластичну й емоційну, або зовнішню і внутрішню. Вони характеризуються матеріалом, з якого формуються фантазії, і законами його побудови. Пластична уява користується переважно даними зовнішніх вражень, вона будує образ з елементів, запозичених ззовні; емоційна – навпаки, з елементів, узятих зсередини [8, с.54].

2. Існують деякі вікові закономірності вираженості уяви. Діти від 3 до 5 років будують новий образ, ґрунтуючись на деяких елементах реальності, які стають центральною частиною нового образу. У віці 4-5 років помітно знижується продуктивна уява, оскільки діти активно засвоюють норми і правила соціуму. Але вже в 6-7 років вони починають користуватися новим типом побудови уявного образу, коли елементи реальності займають лише другорядне місце, поступаючись першим місцем власним придуманим образами, що забезпечує оригінальність і продуктивність рішень [8, с.53].

Відомі численні дослідження, в яких достовірно показано, що діти, здібні до гри уяви, мають більш високий показник інтелекту, легше долають труднощі, а розвиток здібності до уяви покращує їх адаптаційні можливості [11, с.17].

Рівень знань, мислення, уяви, пізнавальні можливості дітей залежать від запасу сформованих уявлень (образів), їх повноти, усвідомлення, динамічності. Образи (уявлення) є основою не лише наочно-дійового, а й абстрактного мислення. З розширенням кругозору, збагаченням уявлень удосконалюються мислення, уява дитини. Формування уявлень розпочинається з часу її народження, і цей процес триває протягом усього життя: засвоєне раніше уточнюється, коригується, доповнюється.

Основну інформацію про навколишню дійсність дитина дістає через відчуття і сприймання, пізнаючи окремі властивості предметів, і узагальнює її в уявленнях, поняттях. Яскраві, емоційні враження збуджують інтерес, активізують роботу мозку, стимулюють усі психічні процеси, забезпечують утворення чітких осмислених уявлень, сприяють повноцінному інтелектуальному розвитку.

Уява розвивається у процесі становлення мовлення, осмислення предметів і явищ навколишнього, слухання музики, казок, малювання, конструювання, ліплення тощо. Рівень розвитку уяви дитини залежить від запасу створених уявлень, їх усвідомлення, від уміння оперувати ними в різноманітній діяльності [6, с. 17].

Особливе місце у ряді творчих здібностей дітей займає фантазія. Вона відрізняється від уяви – психічної функції, що виявляється вже на ранніх стадіях онтогенезу. Фантазія з'являється пізніше, це форма вираження здатності людини «бачити» іншу реальність і вірити в її існування.

Фантазія – це художня вигадка, заснована на

здатності дитини або дорослої людини вільно комбінувати образи, що виникають у підсвідомості, тоді як уява – це розумовий, пізнавальний процес. Чим віддаленішими від реальності стають фантазії дитини, тим менше вони пов'язані зі свідомим прагненням до здійснення творчого задуму і більше підлеглі несвідомому бажанню досягти цілі, яка є непідвладною свідомості [8, с.54].

Зазвичай процес фантазування, те, як людина роздумує і діє у своєму фантастичному світі, відображає її мислення і поведінку в реальному житті. Ми можемо заглянути у внутрішній світ людини через її фантазії. Ми можемо з'ясувати, що таїться в ній або чого вона уникає, а також дізнатися, чого чекати від неї в майбутньому, виходячи з перспективи в її фантазіях. У зв'язку з цим ми створюємо умови, що сприяють фантазуванню і використовуємо фантазію як терапевтичний засіб [11, с.17].

Існує проблема відмінності між *фантазіями* і *брехнею*, або загубленістю у світі фантазій. Брехня є симптомом якогось неблагополуччя в житті. Це швидше спосіб поведінки, ніж фантазія, хоча іноді обидва процеси зливаються. Наприклад, діти обманюють тому, що бояться побачити себе в істинному світлі, зіткнутися з тією дійсністю, якою вона є. Вони часто впадають у страх, сумніви, схильні до заниженої самооцінки або почуття провини. Вони нездатні справитися з навколишньою дійсністю і тому вдаються до захисної поведінки, і їхні дії можуть бути протилежними їхнім почуттям.

Часто дітей примушують брехати батьки. Батьки можуть бути дуже жорстокими або непослідовними. Дитина може бути дуже складною, щоб відповідати їхнім очікуванням, а батьки можуть бути нездатні приймати дитину такою, якою вона є. Тоді дитина змушена вдаватися до брехні заради самозбереження.

Коли дитина обманює, вона часто вірить собі. Вона супроводжує фантазією поведінку, прийнятну для себе. Фантазія стає способом вираження того, що в реальності викликає в неї тривогу.

Фантазії часто стають вираженням почуттів. Оскільки інші люди, як правило, не чують, не розуміють або не приймають її почуттів, так само чинить і вона. Вона не приймає себе і вимушена вдаватися до фантазій і чергової брехні. Тому в таких випадках необхідно орієнтуватися швидше на почуття, ніж на поведінку, починати пізнавати, слухати, розуміти і приймати. У почуттях – істинна суть. Діти вибудовують світ фантазій, тому що вони помічають, що в їхньому реальному світі їм важко жити [11, с.18]. У цьому сенсі фантазія виступає чинником життєтворчості, доступним дитині на даному періоді життя, адже активна внутрішня сила уяви слугує дитини засобом для її душевного і духовного зростання. Вона володіє великою силою відреагування, яку використовують духовно та емоційно розвинені діти у своїх фантазіях [13, с.20].

Чим далі дитина може відійти від реальних речей, тим більший ступінь свободи вона має для

свого внутрішнього розвитку. Вона також раніше зможе зрозуміти, що інші люди реагують на якісь речі по-іншому, ніж, наприклад, її сім'я. Це дає їй можливість випробувати поза сім'єю табуовані способи поведінки. Слабким місцем порушеної поведінки дітей з дисгармонійних сімейних систем є той факт, що кожна дитина, а часто і дорослий, уважає, що всі люди такі ж, як її батьки, і думають так само, як батьки, весь світ такий, як її власна сімейна система [13, с.20].

3. Дуже важливо, щоб найперше людина вчилася виходити з цього замкнутого кола у фантазіях, а вже потім у реальності. Можливо, саме тому багато напрямів психотерапії використовують образи уяви у процесі роботи з клієнтом. Серед них: класичний та сучасний психоаналіз, дитяча ігрова психотерапія, поведінкова психотерапія Й. Вольпе, гуманістична психологія К. Роджерса, Еріксоновський гіпноз, аутотренінг. Значну увагу фантазуванню у формі образів на вільну або задану терапевтом тему приділяють представники кататимно-імагінативної психотерапії, трансперсонального (юнгіанського) психоаналізу та гештальт-психології.

Робота з фантазією може бути абсолютно самостійним елементом терапевтичної роботи, згідно з основними процесуальними характеристиками творчої діяльності, яка, по-перше, розвивається в суб'єкт-суб'єктній взаємодії, по-друге, завжди адресована іншій людині [4, с.112]. Ця робота засновується на наступних принципах:

- 1) визнання важливості уявних об'єктів і світу уяви як різновидів психічної реальності;
- 2) збір інформації про уявні образи та їх контекст, тілесні реакції (ментальні образи представляють свого роду думки тіла);
- 3) узгодження інтересів сторін, договірний процес, що має на меті використання можливості працювати всередині мови клієнта і його образів, підвищуючи точність і екологічність впливу.

Засновник гештальтпсихології Ф. Перлз рекомендував використовувати фантазії та їх ігрове втілення в терапевтичних цілях. Він писав: «Фантазії часто використовуються пацієнтами (на шкоду собі) як заміна реального задоволення потреб: ми можемо навчити пацієнтів використовувати фантазію терапевтично – для того, щоб, знайшовши реальні потреби, згодом мати нагоду їх задовольнити» [2, с.546].

Хоча, на перший погляд, фантазія і є дією досить пасивною, вона може супроводжуватися активними вчинками або викликати їх. Таким чином, формується динамічне ядро досвіду. Крім того, переживання відкинутих почуттів у фантазії дає можливість усвідомити і пережити такі ж почуття в реальній ситуації. Фантазія може призводити до вивільнення почуття горя, гніву або сексуальних почуттів.

Фантазування може слугувати чотирьом основним цілям:

- 1) контакту зі знехтуваними почуттями, бажаннями або властивостями;
- 2) контакту з відсутньою значущою людиною, незавершеною ситуацією;
- 3) дослідженню невідомого в майбутній ситуації або безпечному поверненню в минуле;
- 4) виявленню нових і невідомих аспектів самого себе, тих, які в реальному житті ще ніяк не виявлялися.

Завершення переживань або «незакінчених справ» також часто відбувається за допомогою фантазії. В цьому випадку фантазія дуже цінна саме тому, що вона відтворює реальність у безпечних умовах. І якщо реальна ситуація дуже небезпечна для клієнта, він може програти її спочатку за допомогою фантазії [2, с.547].

Відомі способи підготовки до спортивних змагань за допомогою спрямованої фантазії – людина повинна знайти в собі фізичні і психологічні ресурси і спрямувати їх відповідно до вимог майбутньої дії.

Як правило, робота з фантазією є роботою з візуальним образом. Візуальний образ має символічний зміст. Сам термін «образ» походить від латинського слова, що означає імітацію. Звідси, найбільш поширеними синонімами для цього слова є такі поняття, як подібність, копія, тобто образ є відтворенням зовнішніх обставин або внутрішнього стану людини [1, с.531].

Візуальні образи нерідко розкривають на символічному рівні реальну ситуацію і весь набір стратегій, що використовуються клієнтом. Ситуації, що виникають у світі фантазії, відносно незалежні від реальності, все ж таки корелюють з психофізіологічними і поведінковими патернами. Як негативні, так і позитивні зміни існують на двох рівнях – реальному і рівні уяви. Таким чином, у роботі з фантазією дуже важлива діагностика стратегій поведінки клієнта [2, с.548].

Спеціалізовані психотерапевтичні підходи працюють з образом-фантазією як з проекцією, спонукаючи клієнта привласнювати її, відігравати і знаходити потребу і спосіб її задоволення. Яким би не був образ, це відщеплена частина особистості – частина, що потребує інтеграції з особистістю. Таким чином, основоположний принцип роботи з фантазією – інтеграція відчужених проєкцій – негативно або позитивно забарвлених (емоційних або сенсорних) об'єктів і персонажів. Крім того, образ несе індивідуальне значення і відповідний йому емоційний і соматичний стан [2, с.549].

Отже, уявлення образів - унікальна здатність людини, яка допомагає їй зрозуміти себе, заглянути в найпотемніші глибини душі, вирішувати серйозні проблеми і конфлікти і у зв'язку з цим – творити і розвивати власну особистість, проєктувати неповторну траєкторію життєвого шляху в активному переборенні обмежуючих обставин і творчому пристосуванні до них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой толковый психологический словарь Т. 1 (А-О); Пер. с англ. / Ребер Артур. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2001. – 592 с.

2. Булюбаш И.Д. Руководство по гештальт-терапии. / Сер.: Золотой фонд психотерапии. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2004. – 768 с.

3. Карпенко З. С., Савчин З. Я. Вивчення і розвиток уяви в дитячому віці: навчально-методичний посібник для студентів вузів, учнів педагогічних училищ і коледжів, які навчаються за спеціальністю „Дошкільне виховання”, вихователів і практичних психологів дошкільних закладів. – Коломия: Вік, 1996. – 48 с.

4. Лінія життя (заняття для старшокласників з розвитку творчого потенціалу особистості) // Психолог. – 2006. – № 23 – 24 (червень). – С. 111-115.

5. Максименко С. Д. Основи генетичної психології: Навч. посібник. – К.: НІПЦ Перспектива, 1998. – 220 с.

6. Мацько Н. Формування уявлень – основа розвитку уяви // Дошкільне виховання. – 1993. – №3. – С.16-17.

7. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості //

Обдарована дитина. – 2004. – № 6. – С. 2 – 10.

8. Николаева Е. И. Психология детского творчества. – СПб.: Речь, 2006. – 220 с.

9. Новлянская З.Н. Методика исследования чувства материала как одного из аспектов художественного воображения // Вопросы психологии. – 2006.–№5. – С. 165-176.

10. Обухов Я. Основы символдрамы. Вступ до основного ступеня. – К: Плавник, 2007. – 112 с.

11. Оклендер В. Окна в мир ребенка: Руководство по детской психотерапии / Пер. с англ. – М.: Независимая фирма „Класс”, 2005. – 336 с.

12. Романовська Д. Регуляція творчої діяльності учня (створення адекватних умов для розвитку творчої особистості) // Психолог. – 2006. – № 11 (березень). – С. 11 – 12, 13 – 14.

13. Шоттенлоэр Г. Рисунок и образ в гештальт-терапии / Пер с нем. /СПб.: Изд-во Пирожкова, 2001. –256с.

14. Юрченко З.В. Художньо-словесне самовираження старшокласників як психологічний чинник становлення творчої особистості // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 77 – 83.

Подано до редакції 14.05.07

РЕЗЮМЕ

В статті раскрыта роль імагінативних факторів (образів уявлення і творчого мислення) в процесі самовираження і самотворчества людини; освіщені деякі психологічні закономірності розвитку імагінативних процесів в дитячому віці і

їх вплив на життєтворчество; очерчені напрямки, принципи і цілі психотерапевтичної роботи з уявленням з метою оптимізації процесу життєтворчества.

SUMMARY

The article reveals the role of the factors of imagination (images of imagination and creative thinking) in the process of personal self-expression and self-creativity; presents some psychological laws of development of processes of children's imagination and

their influence on life-creativity; states the directions, principles and purposes of psychotherapeutic work with imagination aimed at optimization of life-creativity process.

Науковий керівник: д. психол. н., проф. З.С. Карпенко